

Янковська Ж. О.

Фольклоризм як основний критерій малої прози П.Куліша

У нинішній складний час, коли Україна, виборовши, нарешті, свою незалежність, повертає втрачені цінності, повертає своєму народу насильницьки викреслені з його історії та культури імена, ми маємо змогу звернутися до творчих здобутків цих людей. Нашому поколінню випадає першому іти шляхами самостійної держави, писати історію її сьогодення. А щоб творити сьогоднішнє і майбутнє, потрібно знати своє минуле, знати про тих, хто поклав своє життя для того, аби український народ міг відчути себе повноправним серед інших народів.

Саме цій справі присвятив свою творчість відомий письменник першої половини XIX століття Пантелеймон Куліш, якого за його високий патріотизм було на довгі роки тавровано націоналістом, і однією із причин цього став фольклоризм його художньої творчості. При дослідженні літературної спадщини письменника спостерігаємо не лише використання народнопоетичних тем, сюжетів, мотивів, структурних елементів, а й повну та свідому орієнтацію на широкого читача - носія цієї творчості. Ця риса, що з'явилася в новій українській літературі першої половини XIX ст. у творчості І.Котляревського, Г.Квітки-Основ'яненка та інших письменників і поетів, суттєво вплинула на весь літературний процес того періоду і викликала в ньому якісно нові зміни. Про це свідчать і фольклористичні праці, що вийшли на Україні в перші десятиріччя XIX ст. В літературі класицизму, як відомо, фольклор вважався "низьким" мистецтвом, яке відображає лише пересуди й забобони простого люду.

Про зближення літератури й фольклору на початку минулого століття писали у своїх дослідженнях такі вчені як М.Максимович, М.Шашкевич, М.Костомаров. Органічна єдність фольклору та літератури стала основним критерієм для визначення її народності. Стосовно цього дослідник літературного процесу на Україні в перші десятиріччя XIX ст. М.Т.Яценко зауважує: "В силу історичних обставин нова українська література не тільки в перші десятиріччя XIX ст., а й пізніше виступає як головний фактор самоусвідомлення народу. Основними її ознаками є мова, органічний зв'язок з фольклором, народність, що від вимоги колориту розуміється з часом уже як відображення внутрішнього та зовнішнього життя народу"(1).

Особливо наближеною до народної творчості є мала проза Пантелеймона Куліша,

зокрема його оповідання, написані українською мовою. Головним критерієм у цих творах письменника виступає правдивість зображення життя народу, їх характерна зорієнтованість на дійсність, використання народнопоетичних мотивів, художніх принципів, жанрово-стильових засобів. Шляхом олітературення фольклорних розповідних жанрів письменник виробив свій тип оповідання, що ніби стоїть на межі фольклорного та літературного. Художня природа його оповідань часто визначається жанровими ознаками тих народних творів, які покладені письменником в основу; деякі ж оповідання за жанром суто авторські, хоч і зберігають свою народнопоетичну структуру оповіді. Наприклад, твори "Орися" та "Дівоче серце" ще сам автор назвав ідиліями, романтичне оповідання "Гордовита пара" за змістом можна визначити як оповідання-баладу, морально-повчальний характер мають оповідання "Потомки українського гайдамацтва" та "Про злодія у селі Гаківниці", анекдотичний сюжет у творах "Сіра кобила" та "Очаківська біда". Історичними є оповідання "Січові гості" та "Мартин Гак". За структурою усі вони мають форму народної розповіді чи народного оповідання, і автор іноді у тексті це відмічає. Скажемо, оповідання "Гордовита пара" має підзаголовок "Бабусине оповідання", "Січові гості" - "Споминки старого діда", а в історичному оповіданні "Мартин Гак" у першому ж реченні зауважено "...розказує, було, молодим людям прадід мій..." Введення автором в текст таким підзаголовком чи зауваженням особи оповідача передбачає не лише показ народного світосприймання й естетичного світобачення, але й орієнтацію на народного читача або слухача. І, разом з тим, наявність своєрідного очевидця є одним із засобів дотримання принципу правдивості. Розповідь набуває більшої переконливості, зосереджується на народних морально-етичних засадах, показує найкращі риси його духовної культури. Письменник бачить народ, як носія високих морально-етичних якостей і національних традицій. В таких оповіданнях П.Куліша успадковано від народних оповідачів щирість розповіді, відкритість характеру, довірливість, досконале володіння фольклорними матеріалами та художніми прийомами, багатство народної мови та стилю.

Особливість поезики малої прози П.Куліша полягає ще й у тому, що ці твори у нього не "пишуться", а "розповідаються". Започаткував цей прийом в українській літературі ще Г.Квітка-Основ'яненко.

Дуже цікавими, оригінальними, несхожими на інші є ідилії П. Куліша "Орися" та "Гордовита

пра". Дослідник творчості письменника Є.Нахлік влучно називав "Орису" "маленьким шедевром на зорі нової української прози"(2). В цьому дійсно невеликому оповіданні ми бачимо втілення мрії людей про власне життя, майбутнє, народне уявлення про щастя, де бажане видається за дійсність. Ідилічне соціально-побутове оповідання П.Куліша відрізняється від оповідань такого типу інших письменників ХІХ ст. тим, що у ньому відсутній реальний життєвий конфлікт. Існує тут висвітлюється як здійснення бажаного, а бажане переходить у реальність. Ідеально-романтичним у творі є буквально все: побут, стосунки у сім'ї і стосунки людини з природою, зовнішня і душевна краса людини, високість її почуттів. Використання народнописенних зворотів надає оповіді неповторної ліричності: "Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, що вона краща й над ясну зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі"(3).

У цьому творі автор демонструє високі можливості народної мови, придатність її для вираження тонких почуттів та емоцій, показує духовно багате життя представників простого народу. В основі сюжету - опоетизована історія щасливого кохання дочки війтівського сотника Таволги Ориси та сина миргородського осавули.

Майстерно користується автор в ідилії "Орися" фольклорно-етнографічним прийомом зображення портрету, окремі риси якого були притаманні вже творчості І. Котляревського, а розвинув його Г.Квітка-Основ'яненко у своїх сентиментально-реалістичних оповіданнях. Цей спосіб портретування зорієнтований на народний ідеал, а також включає відображення внутрішнього світу людини. Поетичні порівняння, надзвичайно майстерно виписані та введені автором у текст, надають твору легкості, народно-романтичного відтінку: "А Орися росла собі, як та квітка в городі. Повна да хороша на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, походжала, як по меду бджілка, і всю господу звеселяла"(4), або: "І так як ясна зоря вночі покотиться, палаючи, по небу, так тая Орися проїжджала широким лугом з своїми дівчатами"(5).

Риси сентименталізму, успадковані П.Кулішем від попередників, у нього змінюють свій відтінок, ніби бліднуть, і вживаються в основному для вираження тонких емоцій персонажів. Ідеалізацію позитивних героїв можна визначити як характерну рису Кулішевої прози взагалі.

В образі сотника Таволги втілено народний ідеал господаря, ватажка, людини чесної,

авторитетної, яка, завдяки праці, додержанню народних моральних норм і християнських заповідей, нажила достаток, здобула душевний спокій і справжнє щастя, вінцем якого є його донька. Природно вмотивоване використання П. Кулішем в оповіданні пророчого сну: "Приснився раз Ориси предивний сон. Здалось, прийшла до неї з того світу покойна паніматка, стала над нею в головах да й каже: "Дитино моя, Орису! Не довго вже тобі дівувати; щодень благаю Господа милосердного, щоб послав тобі вірну дружину"(6). А особливої поетичності надає твору введення автором легенди про золоторогих биків, що перетворилися в камені на річці Трубайло, та зачарованого князя, яку розповідав дівчатам старий Грива. Легенда логічно і плавно переростає у реальність, ніби поєднуючи два світи: справжній і казковий, що завжди в уяві народу існували паралельно: "Смикнула за рукав одну дівчину і показала в воду: дивляться дівчата, аж на Туровій кручі князь на сивому коні. Так і обомліли. Бо хто ж би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає"(7). Дещо інша за будовою сюжету ідилія "Дівоче серце", в якій змальовано суттєво інакшого плану стосунки між героями. П. Куліш тут намагається вибудувати "ідею органічного поєднання людини "природної" й "освіченої", можливість взаємного запозичення цього "природного" та "освіченого" для побудови гармонійних, ідеальних відносин"(8). Логічними на початку оповідання є слова з народної пісні:

*Ой у неділю рано-пораненьку,
Ой то ж не у всі дзвони дзвонили,
Як у вдовинім дому гомоніли...(9)*

Розкривши зміст цих слів (про що ж "гомоніли" люди у "вдовинім дому"), автор приводить наступні слова пісні з подальшим розкриттям їх у сюжеті твору:

*Ой у вдови один син,
Та й той пішов під аршин...(10)*

Композиційно обидва приклади з пісень становлять зав'язку.

Згаданим вище романтично-сентиментальним прийомом змалювання портрета користується П.Куліш, описуючи Ігната: "Мій Боже милий! Хоть би ж він не такий хороший да вродливий здавався,.. А то трошки зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те свіже молоде обличчя закрасили. А очі сумні і ніби якісь горді зробились. Дві сльози, мов кришталеві іскорки, вкотились та й зупинились під очима"(11). Надзвичайно природно, поетично відображено у творі норми народної моралі, що оберігали добре ім'я дівчини; "Ховайся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти

свої розгубила по дорозі, підбираючи відра. Паробки, йдучи до церкви, квітки твої, сміючись, позбирали. Тепер у тебе на всім селі немає вірної душі, щоб твоє горе зрозуміла. Батько й мати гримлять на тебе, мов ти не знаєш яку велику незвичайність серед людей учинила. Ота вдова хіба тебе зрозуміє і до серця пригорне, що вирвалася од тебе і побігла за сином”(12). За народним трактуванням, “розгублені квіти” символізували втрачену честь і гордість дівочу. Народність оповідання підкреслює також використання регіонально-діалектного мовлення. Наприклад, характеризуючи героя, автор пише: “На юлицю ходив пісень співати, жартовав з дівчатами, а любощі йому ще не дуже в серце впивались”(13). Засобом поетизації в тексті є персоніфікація природи: “Левади рідні, голосні, співучі! Стави з шумливими вербами! Дівочі ігрища незабутні! Покидає вас вродлива дівчина, краса всього села, материна втіха, батькова осолода, веселість усіх добрих громадян. Кохання їй голубине крилля дало: знялася, полинула далеко-далеко”(14). Народна поезія тут зливається в одне з поетичною душею і хистом самого автора.

Оповідання П. Куліша “Гордовита пара” має сюжет народної балади про вірне, але нещасливе кохання з трагічною розв’язкою. Зберігаючи форму, як зазначено вище, народної оповіді, воно чи не найвиразніше відбиває її риси традиційними мовними зворотами: “древня була моя бабуся-покійничка”, “найчастіше було споминає”, “отак, було, розкажує мені бабуся”, “каже бабуся”. Опис головної героїні твору ніби вихоплений з вуст оповідачки: “Така була та Маруся Ковбанівна. Скине оком - наче до тебе заговорить, а заговорить - наче заграє”(15). Або: “Вся в золоті, в шовках. Там одна плахта - павине перо - пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема. А сукня ж то з золотими усами? Вже справді так було як співають:

*Ішла дівчина через бір,
А на ній сукня в вісім піл.
Як стала сукня сіяти,
Стала діброва палати(16).*

Це оповідання ніби перегукується з Шевченковими поемами-баладами.

Оповідання-анекдоти “Сіра кобила” та “Очаківська біда” подані письменником повністю в стилі народних анекдотів, з відповідним сюжетом, відображуючи чітко національну рису дошкульного, але доброзичливого українського гумору (Кулішевим творам взагалі не властива така жанрово-структурна риса, як сатиричне висміювання). При цьому автор повністю зберігав структуру оповідання як жанру. Мало того, що герої протягом всієї оповіді змагаються у дотепності, то розв’язка (що характерно і для народних творів) є своєрідним зламом, кульмінацією гумористичного сюжету. Наприклад, в оповіданні “Сіра кобила” герой робить висновок: “Пропає і дуб, і кобилка, та ще в хомутці! Що б було дурному хоч хомутець іскинути?”(17). В такого роду творах автор використовує народні засоби сміху, що завуальовані зовні серйозним змістом тексту.

Морально-повчальні оповідання П.Куліша “Потомки українського гайдамацтва” та “Про злодія у селі Гаківниці”, а також історичні твори “Січові гості” та “Мартин Гак” з одного боку є відображенням народного ставлення до тих подій, що відбуваються в тогочасному суспільстві, до гайдамацьких повстань, а з другого - є виразом ідейних поглядів та переконань самого автора. Особливо рельєфно зображено у цих творах українського козака-лицаря, що збігається з народнопоетичним його уявленням. Логічно вплетені у тексти цих оповідань історичні пісні, сюжети яких, по суті, співпадають з сюжетними лініями самих творів, є їх повноцінним доповненням.

Проаналізувавши окремі твори малої прози П. Куліша, можна сказати, що сюжетна основа їх побудована за фольклорними зразками і своєю композиційною структурою вони близькі до народних казок, оповідань, переказів, балад.

Отже, як бачимо з вище сказаного, оповідання Пантелеймона Куліша, писані українською мовою, мають визначено фольклорну основу, що аж ніяк не применшує їхньої художньої цінності. Досконало знаючи і розуміючи фольклор, письменник так само досконало володіє його засобами. Мала проза П.Куліша, будучи глибоко оригінальною, в усій повноті відбиває найкращі порухи душі українського народу, його ментальнісну сутність та особливості.

Література:

- (1) Яценко М.Т. Література перших десятиріч XIX ст. // Історія української літератури XIX ст. Книга перша, - К., 1995. - С. 63.
 (2) Нахлік С. Пантелеймон Куліш. // Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах. - К., 1994. - Т. 1. - С.15.
 (3) Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах.Т.І. - К., 1994. - Т.І. - С.174.
 (4) Там же - С.175.
 (5) Там же - С.176.
 (6) Там же - С.175.
 (7) Там же - С.178.

- (8) Нахлік С. Пантелеймон Куліш. // Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах, - К., 1994. - Т.І. - С.16.
 (9) Пантелеймон Куліш. Твори в двох томах, - К., 1994. - Т.І. - С.16.
 (10) Там же - С.199.
 (11) Там же - С.200.
 (12) Там же - С.200-201.
 (13) Там же - С.198.
 (14) Там же - С.205.
 (15) Там же - С.193.
 (16) Там же - С.194.
 (17) Там же. - К., 1994. - Т.2. - С.177.